

פרק ט"ז

שוק ההון

ערך הצריכה עלה בשנת 1955 על ערך התפוקה הלאומית הנקייה. פירושו של דבר, שלא היה במשק חסכון חיובי, וכנראה שהיה אף חסכון שלילי מסויים, כפי שתואר בפרק ב'. לעומת החסכון השלילי של הרשויות הציבוריות ושל אותם האנשים בסקטור הפרטי, שהוצאותיהם השוטפות מומנו בחלקן על-ידי יבוא הון, קיים היה חסכון חיובי ניכר של חברות ושל אנשים אחרים בסקטור הפרטי. בפרק זה ייסקרו הסוגים העיקריים של החסכונות, שביחס אליהם ניתן להשיג נתונים.

1. שוק ניירות-הערך

(א) היקפו של שוק ניירות-הערך

שוק ניירות-הערך בישראל מצומצם בהיקפו. בסוף שנת 1955 היו רשומים בבורסה לניירות-ערך בתל-אביב בע"מ ניירות-ערך של כ-30 חברות שערכם הנקוב הגיע ל-30.5 מיליון ל"י, ו-16 מיליון ממשלתיים בערך נקוב של 117.5 מיליון ל"י (ראה לוח 134).

לוח 134

ערכם הנקוב של ניירות-הערך הרשומים בבורסה לניירות-ערך בתל-אביב בע"מ, סוף 1955

סוג ניירות-הערך	במיליוני ל"י	באהוזים
ניירות-ערך בלתי-ממשלתיים	30.5	20
מזה: מניות	21.0	14
איגרות-חוב	9.5	6
מילואות ממשלתיים	117.5	80
סך הכל	148.0	100

המקור: הבורסה לניירות-הערך בתל-אביב בע"מ.

נוסף לשוק המאורגן בבורסה קיים שוק לניירות-ערך שאינם רשומים בה. ניירות-ערך אלה הם ברובם ספקולאטיביים מטבעם, כגון מניות של חברות-נפט. כמו כן יש ניירות-ערך שהוצאו על-שם מוסדות, שאין בכוונתם לבצע עסקאות בניירות אלה. התנועה בהם היא מצומצמת ביותר, ולכן אינם רשומים בבורסה.

רוב ניירות הערך הרשומים בבורסה מוחזקים בידי פרטים, ורק מיעוטם – בידי מוסדות. מספר האנשים המחזיקים בניירות-ערך הרשומים בבורסה נאמד בכמה אלפים. העיסקות בבורסה מנוהלות אך ורק על-ידי חבריה, שמספרם היה בסוף שנת 1955 27 – רובם מוסדות בנקאיים ומיעוטם מוסדות כספיים אחרים ומתווכים.

בין הגורמים למשקל המצומצם של שוק ניירות-הערך בישראל היו:

- (1) ההיקף הכללי של חסכון – מועט במשק הישראלי;
- (2) חלק גדול מהציבור אינו מורגל להשקיע את חסכונו בניירות-ערך;
- (3) מרבית ניירות-הערך לא שימשו בשנים הקודמות אמצעי-הגנה יעיל כנגד האינפלציה;
- (4) מדיניות ההגבלה של הרחבת אמצעי התשלום והאשראי.

חוגים רחבים של הציבור הישראלי, בעיקר מבין העולים, מורגלים מאז ומתמיד לאגור את חסכוניהם בצורה של מזומנים, זהב, תכשיטים ומטבע-חוץ. האינפלציה, העלולה להיות גורם מעודד להשקעות במניות, לא השפיעה בכיוון זה בישראל, משום שבמשך השנים של עליית-מחירים מהירה לא זכו בעלי-המניות בפיצוי מלא לירידת ערך הכסף. פיצוי מלא כזה קיבלו בדרך-כלל רק אלה מכל בעלי ניירות-הערך, שהחזיקו באיגרות-חוב הצמודות לשער מטבע-החוץ. מבין איגרות-חוב אלה, נודעה חשיבות מיוחדת לטבי הדולאר אשר הוצאו בסכום של 25 מיליון דולאר, בעיקר תמורת ניירות-ערך זרים, אשר הבעלות עליהם הועברה לממשלה בשנים 1950 ו-1951. התפתחות מחירי ניירות-הערך בשנים 1951 עד 1955, בהשוואה לעליית-המחירים, ניתנת בלוח 135.

לוח 135

שינויים שנתיים ברמת המחירים הממוצעת ובמחירים

הממוצעים של ניירות-הערך, 1951 עד 1955

(באחוזים)

סך הכל	עד 1954	עד 1953	עד 1952	עד 1951	עד 1950	
1955 עד 1950	1955	1954	1953	1952	1951	
116.7	-4.7	47.0	13.8	4.6	30.0	מניות רגילות
66.4	-2.6	33.6	17.3	1.3	7.5	מניות בכורה
						איגרות-חוב הצמודות
170.7	-7.6	43.0	54.7	20.0	10.4	למטבע-חוץ
						איגרות-חוב ממשלתיות
- 0.4	0.9	1.1	- 0.4	- 0.1	- 1.9	שאינן צמודות
						איגרות-חוב בלתי-ממשלתיות
15.4	-6.0	- 1.5	- 4.8	- 4.0	-	שאינן צמודות
150.0	5.5	12.3	28.7	53.3	7.0	מדד המחירים לצרכן
169.0	7.2	17.9	21.1	33.6	31.0	מדד-מחירים כללי

המקור: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה. מדד המחירים הכללי, הכולל הן את מחירי הצריכה והן את מחירי ההשקעות, הושב על-ידי ד"ר א. לוגעתון.

אם כי העלייה במחירן של איגרות-חוב הצמודות לשער מטבע-חוץ פיגרה בשנים 1951 ו-1952 אחר העלייה ברמת המחירים הכללית, הרי העלייה הגדולה במחירן בשנית 1953 ו-1954 היה בה כדי פיצוי מלא על פיגור זה. העלייה שחלה במחירי איגרות-חוב הצמודות למטבע-חוץ, בתקופת-השנים 1951 עד 1955 כולה, היתה גדולה מעליית מדד המחירים לצרכן ורמת המחירים הכללית. לעומת זאת, פיגר במידת-מה מדד מחירי המניות הרגילות אחרי מדדי המחירים. הסיבות לכך נעוצות, בין השאר, בדיווידנדנות הנהוגות, שהן נמוכות יחסית לשער הריבית המקובל בשנים האחרונות, וכן בחישוב הפיחות של מפעלים לצורכי מס-הכנסה, לפי מחירים היסטוריים, ולפי תשלומי מס-ההכנסה, הגבוהים יחסית. מרבית העלייה במדד מחירי המניות חלה בשנת 1954. חלק גדול מעלייה זו יש לייחס לעליית השער של מניות חברת החשמל לא"י, שהיו רשומות בלירות שטרלינג והוחלפו אותה שנה למניות הרשומות בלירות ישראליות לפי שער חליפין נוח.

שער מניות הבכורה פיגר במידה ניכרת אחר העלייה ברמת המחירים, בעוד שבשער איגרות-חוב הממשלתיות שלא היו צמודות — לא חלו כמעט שינויים בשנים 1950 עד 1955, ואילו בשער איגרות-החוב הבלתי-ממשלתיות חלה ירידה מתמדת. התופעה של מחירים ירודים יחסית בכל ניירות-הערך הנושאים ריבית קבועה קשורה בעליית שער הריבית במשק.

המדיניות של הגבלת אמצעי התשלום הביאה כמובן גם היא להקטנת הביקוש לניירות-ערך ולהגברת ההיצע, בין של ניירות-ערך חדשים ובין של ניירות ערך קיימים.

כל הגורמים הללו פעלו לצימצום היקפו של שוק ניירות-הערך בישראל, ופעולות הבורסה בכלל זה. עקב היקפה המצומצם של הבורסה לניירות ערך, הרי לגבי כמה וכמה ניירות היא מהווה שוק של התחרות אוליגופוליסטית. שכן, בשל המחזור המצומצם של העיסקות, עשויים הקונה היחיד והמוכר היחיד לשנות ממחרים של כמה סוגים של ניירות-ערך לרעתם, על-ידי עצם ביצוע העיסקה — בניגוד לשווקים מפותחים לניירות הערך שבהם פועלים הקונה והמוכר הרגילים בתנאים קרובים הרבה יותר, לתנאי שוק של התחרות משוכללת.

בהכרה כי בורסה מפותחת עם מבחר גדול של ניירות-ערך המושכים את הציבור הרחב, היתה יכולה לתרום תרומה חשובה לעידוד החסכון ולהפנייתו למימון השקעות יצרניות, נעשו במשך שנת 1955 ניסיונות להגביר את התענינותו של הציבור הרחב בשוק ניירות הערך.

(ב) הוצאת ניירות ערך ב-1955

בשנת 1955 נרשמו בבורסה בתל-אביב ניירות-ערך שערכם הנקוב מסתכם ב-43.5 מיליון ל"י. רשימת ניירות-ערך אלה ניתנת בלוח 136.

רק חלק מניירות-הערך שנרשמו בבורסה בשנת 1955 הופצו בציבור באותה שנה. מאידך, הוצאו באותה שנה ניירות-ערך והופצו בציבור מבלי שנרשמו בבורסה. מכיוון שאפשר לרשום ניירות-ערך בבורסה רק לאחר שהופצו, הרי תמיד מאוחר מועד הרישום ממועד ההפצה — פעמים גם בשנים מספר.

ניירות הערך שהוצאו על-ידי חברות ונרשמו בבורסה בשנת 1955 — הופצו כולם בשנה זו. מכלל איגרות-החוב של חברת החשמל שהופצו, בסכום של 10 מיליון ל"י, נרשמו רק האיגרות למוכ"ז, שהופצו בסכום של 5.4 מיליון ל"י. איגרות-החוב הנותרות, בסכום של 4.6 מיליון ל"י, הוצאו על-שם מוסדות כספיים (חברות ביטוח, קופות תגמולין וחברות אחרות), ולא נרשמו בבורסה.

ניירות-ערך שנרשמו בתל-אביב, 1955, וערכם הנקוב

(באלפי ל"י)

המפיץ	סוג נייר-הערך	הסכום שנרשם במשך השנה	הסכום שהופץ במשך השנה
חברת החשמל לא"י בע"מ	6 1/2% איגרות מילווה 1957/64	5,426	5,426
	צמודות-ערך		
חברת החשמל לא"י בע"מ	4 1/2% מניות-בכורה שניות (רשומות בלונדון)	1,512	1,512
"אתא" חברה לטכסטיל בע"מ	מניות-מישנה (על-שם)	283	283
אגודת השקעות לישראל בע"מ "איגוה"	8% שטרי התחיבות 1965 (על-שם)	95	95
סך-הכל ניירות-ערך בלתי-ממשלתיים		7,316	7,316
ממשלת ישראל	4% מילווה חובה 1956/67 (למוכ"ז)	20,260	—
ממשלת ישראל	3% מילווה ממשלתי	10,000	10,000
ממשלת ישראל	ש"פ 31.10.60 (על-שם) מילווה עממי נושא פרסים 1952/77 ב'	5,923	1,646
סך-הכל ניירות-ערך ממשלתיים		36,183	11,646
סך-הכל		43,499	18,962

• 300,000 ל"י ש לפי שער של 1 ל"י = 5.040 ל"י.

המקור: הכורסה לניירות ערך בתל-אביב בע"מ.

תנאיהן של איגרות-החוב של חברת החשמל שהופצו בשנת 1955 נותנים הם במיוחד, שכן הן בעלות היתרונות הבאים:

- (1) הריבית היא בשיעור של 6 1/2 אחוזים לשנה.
- (2) הקרן והריבית צמודות לשער הרשמי של הדולאר או למדד המחירים לצרכן, לפי בחירת בעל האיגרת.
- (3) מההכנסות מהריבית מנכים מראש מס הכנסה, בשיעור של 25 אחוז, אולם אין בעלי איגרות החוב חייבים להצהיר על הכנסתם מהריבית כחלק מהכנסתם האישית לצרכי חישוב מס הכנסה, כנהוג לגבי הכנסות מאיגרות חוב אחרות. 25 אחוז הוא איפוא שיעור המס המכסימאלי המוטל על ההכנסות מהריבית.
- (4) איגרות-החוב הן בערכות מדינת ישראל.

נתונים חלקיים מצביעים על כך שאף מבין איגרות-החוב למוכ"ז, בסכום של 5.4 מיליון ל"י, נרכשו איגרות בסכום של כ-2 מיליון ל"י ע"י מוסדות משקיעים, ואיגרות בסכום של 3.4 מיליון ל"י נרכשו על-ידי משקיעים אחרים (ראה לוח 137).

לוח 137

אומדן חלוקת המשקיעים באיגרות למוכ"ז של חברת החשמל לא"י, שהופצו בשנת 1955

אחוז מסכום הרכישות	אחוז ממספר הרוכשים	
21.0	42.0	מקבלי שכר ומשכורת
16.0	16.0	עצמאיים (פרט לרופאים ועורכי-דין)
11.0	15.0	רופאים ועורכי-דין
10.0	15.0	בלתי פעילים במשק
4.0	9.0	המקצוע אינו ידוע
62.0	97.0	סך-הכל חוסכים פרטיים
14.0	1.5	קופות תגמולין
20.0	1.0	מוסדות אחרים
4.0	0.5	בנקים וסוכנים לניירות-ערך
38.0	3.0	סך-הכל מוסדות
100.0	100.0	סך-הכל

ה מקור : חישובי בנק ישראל.

ההרשמה להוצאה כולה של איגרות חברת החשמל נסתיימה למעשה תוך יומיים. כיוון שהביקוש עלה בהרבה על ההיצע, במחיר ההוצאה, סיפקו הבנקים בראש וראשונה את דרישות הלקוחות הקבועים שלהם, שחלק גדול מהם הם מוסדות וחברות. זהו הסבר חלקי לעובדה שרק שליש מן האיגרות שהוצאו נרכש על-ידי משקיעים פרטיים. בעקבות הנסיון של הוצאה זו, הופצה בראשית 1956 הוצאה נוספת של איגרות חברת החשמל בסכום של 6 מיליון ל"י. הוצאות דומות מטעם חברות ציבוריות אחרות נמצאות בזמן הכתיבה בשלב של דיונים או של הכנות ממשיות.

איגרות מילווה-החובה תשי"ב-1952, בערך נקוב של 20.3 מיליון ל"י, נרשמו בבורסה בשנת 1955. המילווה הממשלתי 3% הופץ אמנם ב-1955, אולם הוא נמצא כולו בידי מוסדות בנקאיים. מאיגרות המילווה העממי שנרשמו בשנה זו, בסכום של 5.9 מיליון ל"י, הופצו ב-1955 איגרות בסכום של 1.6 מיליון ל"י בלבד. בסך הכל הופצו בשנת 1955 מילווה ממשלתיים בסכום של 4.5 מיליון ל"י (פרט למילווה-הממשלתי - מוסדות כספיים), אולם במשך השנה פדתה הממשלה איגרות-חוב בסכום של 3.2 מיליון ל"י. למעשה, ספגה איפוא הממשלה מדי הציבור בשנת-1955 1.2 מיליון ל"י בלבד על-ידי הפצת ניירות-ערך.

(ג) תנודות במחירי ניירות-הערך ב-1955

בשנת 1955, כבשנים הקודמות, נמשך בדרך כלל הרפיון בשוק ניירות-הערך, אשר סיבותיו נדונו בראשיתו של פרק זה. היקף העיסקות היה מצומצם, והשער של מרבית ניירות-הערך ירד ברוב חודשי השנה (ראה לוח 138). בחודש ינואר ניכרה אמנם התאוששות בשוק המניות, בעיקר בין מניות-הבכורה, אך התאוששות זו היתה זמנית בלבד, והיא נגרמה על-ידי הצפיות לחלוקת דיוידנדות ומניות-הטבה בחברות מספר. עליית-מה במחירי ניירות-הערך חלה בחודשים אפריל-מאי, כנראה בגלל כספים שחזרו לבורסה לאחר פדיון מילוות ממשלתיים. לאחר מכן גמשה הירידה בשערים עד לחודש נובמבר. בו חלה עלייה כתוצאה מצפיות לעליית מחירים מחודשת, וכתוצאה מהעלייה הבלתי-צפויה בערכן של מניות הנפט, עם גילוי הנפט בח'ליץ.

לוח 138

מדד מחירי ניירות-הערך, 1955

(דצמבר 1954 = 100)

מניות רגילות	מניות-בכורה	איגרות חוב שאינן צמודות		איגרות-חוב הצמודות למדד המחירים לצרכן	איגרות-חוב הצמודות לשער מטבע-חוץ	
		בלתי-ממשלתיות	ממשלתיות			
100.0	100.0	100.0	100.0	—	100.0	1954 - דצמבר
101.2	107.8	99.8	101.0	—	99.0	1955 - ינואר
99.5	105.7	99.7	101.2	—	95.1	— פברואר
96.5	101.2	98.7	101.1	—	92.9	— מארס
101.0	104.5	98.8	100.4	—	96.8	— אפריל
100.8	105.0	98.8	101.2	—	96.3	— מאי
97.9	106.2	98.4	100.8	—	92.5	— יוני
96.9	105.4	97.6	100.6	—	94.2	— יולי
93.9	102.0	96.3	99.1	—	94.7	— אוגוסט
92.7	102.0	95.5	99.1	—	94.4	— ספטמבר
91.1	100.9	94.6	100.1	100.0	92.4	— אוקטובר
94.0	102.6	95.7	100.9	103.2	98.4	— נובמבר
93.8	101.9	95.7	100.8	99.9	99.1	— דצמבר

ה מקור: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה.

2. מפעלי השקעה ממשלתיים הממומנים מחסכוניות הציבור

בשנת 1955 בוצעו שני מפעלים ממשלתיים שנועדו לממן השקעות בכספי חסכוניות עממיים, והם — מפעלי ה"חסכון לבניין" ו"פרדס בחסכון".

(א) מפעל ה"חסכון לבניין"

ההרשמה לתכנית ה"חסכון לבניין" נפתחה במאי 1955. לפי תנאיה של תכנית זו, על הנרשם להפקיד בעת ההרשמה סכום חד-פעמי של 500 עד 1,000 ל"י, הכל לפי גודל הדירה, ולאחר מכן —

סכום של 25 ל"י מדי חודש. במידה שתחול התייקרות בהוצאות הבנייה, יועלה יחסית מחירו של אותו חלק בדירה שבעבורו טרם הוכנסו תשלומים. באופן זה, צמוד ערך החסכונות למעשה להוצאות בניית הדירה. החסכונות נושאים ריבית של 4 אחוזים לשנה. כל חוסך, שסכום חסכונו הגיע לשיעור של 25 אחוז מערך הדירה לפי מחירי 1955, זכאי להשתתף בהגרלות של הדירות, שתתקיימנה כל שנה, החל מ-1957 ועד 1961.

חוסך החוזר בו מזכויותיו יוכל לקבל את התשלומים שהכניס בצירוף הריבית, ואם עברו שלוש שנים מאז החל לחסוך—יקבל את תשלומיו כשהם מוגדלים יחסית לעליית מדד מחיר הדירה. מפעל ה"חסכון לבניין" איפשר לציבור לקבל דירה בתנאים עממיים, תוך הבטחת ערכו של החסכון ואפשרות לחזור ולהוציא את הכסף אם יהיה לו צורך בכך. חלק מן הכספים שיוכנסו בהתאם לתכנית זו יוצאו על-ידי הנהלת המפעל רק בתקופה מאוחרת יותר, ולכן—בהנחה שהכספים היו מוצאים על-ידי בעליהם—מהווה הדבר חסכון מבחינת המשק, עד לזמן השימוש בכספים. בחודשים מאי-דצמבר 1955 נרשמו למפעל ה"חסכון לבנין" כ-13,700 איש, וסכום תשלומיהם הגיע בשנת 1955 לכדי 8.5 מיליון ל"י. סכומים אלה הופקדו על-ידי החוסכים בבנק הדואר, אשר העביר את חלקם למשרד העבודה לצורך מימון רכישת מלאי חומרי-בנייה, והיתרה הופקדה בבנק ישראל. בסוף שנת 1955 עמד לזכותו של מפעל ה"חסכון לבניין" בבנק ישראל סכום של 5.1 מיליון ל"י.

(ב) מפעל "פרדס בחסכון"

באוקטובר 1955 יערכה הממשלה הרשמה לתכנית "פרדס בחסכון". בהתאם לתכנית זו, יימכרו לחוסכים מטעי-הדרים בחלקות של 10, 15 ו-20 דונם, במחיר של 600 ל"י הדונם. על החוסך להכניס מחציתו של מחיר הפרדס בשני תשלומים של 300 עד 700 ל"י כל אחד ובתשלומים חודשיים במשך 5 שנים, ומחציתו הוא מקבל בצורה של הלוואה ממשלתית ל-14 שנה, בריבית של 6 אחוזים לשנה.

הבעלות על הפרדס תועבר לחוסך עם תום מועד התשלומים, כלומר חמש שנים לאחר ההרשמה. החוסך יחל בהחזרת הריבית על ההלוואות שקיבל כעבור חמש שנים לאחר ההרשמה, בעוד שהחזרת קרן ההלוואה תחל שנה לאחר מכן. תשלומי קרן ההלוואה והריבית יוגדלו בהתאם לעליית שער-החליפין לפיו תמיר הממשלה את ההכנסות משיווק הדרים בתוך-לארץ בשנה הגדולה.

במשך חמש השנים בהן יבוצעו התשלומים, יהיה מחיר הקנייה של הפרדס צמוד למדד המחירים לצרכן, אולם תשלומים מוגדלים על-חשבון העלייה במחיר הפרדס יידרשו רק תמורת אותו חלק מן הפרדס שבעבורו טרם בוצע תשלום. החוסך יכול איפוא למנוע התייקרות מחיר הפרדס על-ידי תשלומים מראש. במקרה שיתברר עם תום תקופת החסכון שהוצאות הנטיעה והעיבוד עלו בשיעור מועט יותר מכפי שעלה מדד המחירים לצרכן, יוחזר ההפרש לחוסכים. אדם המוותר על זכויותיו בהתאם לתכנית זו, לפני העברת הפרדסים, יוחזרו לו הכספים ששילם עד אותה שעה.

תכנית ה"פרדס בחסכון" מקיפה 10,000 דונם מאדמות רשות הפיתוח, אשר חלקם היו נטועים כבר ב-1955, ואשר יתרם יינטע בשנים 1956 ו-1957. היות ונטיעת הפרדסים ועיבודם היו מבוצעים בכל מקרה במסגרת תכניתיה של רשות הפיתוח, הרי במידה שתמומנה הוצאות אלה בכספי חסכונות הציבור, יקטין הדבר את הוצאות תקציב הפיתוח לצורך זה.

מספר הנרשמים לתכנית ה"פרדס בחסכון" היה גדול מהצפוי. ההרשמה נסתיימה תוך שעות מספר, ומבין 1,240 הנרשמים אושרו 800 איש שיצאו בהגרלה. כמחציתם – פקידים, כ-25 אחוז הם סוחרים ובעלי-מלאכה, ואילו הנותרים הם בעלי מקצועות חפשיים, אנשי צבא ומשטרה, ופועלים. היתרונות שבמפעל הם רק בביצוע ההשקעה בהתאם לתכנית: במקרה שהחסון מוותר על זכויותיו – הוא מקבל את סכום תשלומיו, ללא הצמדה וללא ריבית. עד סוף דצמבר 1955 שילמו 800 החוסכים למפעל ה"פרדס בחסכון" סכום של 500,000 ל"י, שהופקד ברובו בבנק ישראל.

3. החסכון המופדי

צינורות חשובים לחסכון מוסדי בהיקף ניכר משמשים המוסד לביטוח לאומי, קופות-התגמולין וקרנות-הביטוח. לעומת זאת, השיבות החברות לביטוח חיים מבחינת החסכון היא מצומצמת ביותר. החסכון במסגרת סוגי מוסדות אלה, שנעשה בשנת 1955, ייסקר להלן.

(א) המוסד לביטוח לאומי

המוסד לביטוח לאומי הוקם באפריל 1954. ביטוח-זיקנה באמצעות מוסד זה, ביטוח-שאיירים, ביטוח מפני פגיעה בעבודה וביטוח אמהות – חובה הם על-פי החוק על כל תושבי ישראל שמלאו להם שמונה-עשרה שנה, פרט לסוגי תושבים הפטורים מכך. תשלומי הגימלאות של המוסד צמודים למדד המחירים לצרכן.

בשנת 1955 גבה המוסד לביטוח לאומי סכום של כ-32 מיליון ל"י, ואילו תשלומי הגימלאות הגיעו באותה שנה ל-7 מיליון ל"י. החסכון נטו באמצעות המוסד היה איפוא כ-25 מיליון ל"י. הכספים המצטברים במוסד לביטוח לאומי מועברים לאוצר, כחלק מהכנסות תקציב הפיתוח; האוצר משלם ריבית על הסכומים המושקעים, ומבטיח את ערכם על-ידי הצמדה למדד המחירים לצרכן.

(ב) קופות-תגמולין וקרנות-ביטוח

בישראל קיימות כ-520 קופות תגמולין, שמתפקידן לצבור כספים לצורך תשלום לעובדים במקרה של הפסקת העבודה. הכנסות קופות התגמולין נובעות מהפרשות העובדים והמעבידים, כל צד בשיעור של 1.5 עד 3 אחוזים מהשכר הכולל. נוסף על קופות התגמולין קיימות ארבע קרנות-ביטוח, שמתפקידן לשלם דמי-חופשה, לבטח מפני מחלה, תאונה, חופשה, אבטלה חלקית וכו' את אותם העובדים אשר אופי עבודתם אינו מאפשר להם להיות קשורים למקום-עבודה קבוע, כגון העובדים שכירי-היום בבנייה ובחקלאות.

מספר החברים בקופות-התגמולין ובקרנות-הביטוח נאמד ב-300,000. הכנסות קופות-התגמולין וקרנות-הביטוח בשנת 1955 נאמדו ב-50 מיליון ל"י, בעוד שסכום תשלומיהן נאמד ב-18 מיליון ל"י בקירוב. הקרנות שנצטברו באותה שנה, שהן סכום החסכונות נטו באמצעות קופות אלה, הגיעו איפוא לסכום של 32 מיליון ל"י בקירוב. אולם לא כל הסכום הזה מהווה חסכון מבחינת המשק הלאומי, שכן רק חלק מכספי הקרנות המצטברות מוחזק כפקדונות, או מושקע בניירות-ערך או בנכסי-דלא-גיידי. חלק ניכר מהכספים המצטברים חוזר לידי חברי הקופות בצורת הלוואות, וחלק נשאר בידי המעבידים בגלל פיגור מתמיד בתשלומיהם.

הכרתה של נציבות מס ההכנסה בתשלומים לקופות-התגמולין כהוצאה — מותנית להלכה בקיום הוראות הנציבות, לפיהן אין קופות-התגמולין וקרנות-הביטוח רשאיות לתת הלוואות למעבידים, ואילו לחברים במוסדות אלה מותר להלוות רק לצורך שיכון או הקמת משק חקלאי; אולם הוראות אלה נעקפו תכופות. שאר כספי קופות התגמולין הושקעו בניירות-ערך, בהלוואות ובנכסים אחרים.

(ג) חברות הביטוח

היקף עסקיהן של החברות לביטוח-חיים מצומצם הוא בהרבה מהיקף עסקיהן של קופות-התגמולין וקרנות-הביטוח, משום שחברות אלה מבטחות רק חוג מצומצם מקרב הציבור. אחת הסיבות לכך שביטוח-חיים אינו מקובל על רוב הציבור היא שאין הוא מבטיח את ערך הגימלאות. נתונים על עסקיהן של חברות-הביטוח בשנת 1955 עדיין אינם מצויים, אולם סכום הפרמיות ששולם לחברות לביטוח-חיים בשנת 1955 נאמד ב־6 מיליון ל"י, בעוד שסכום התשלומים שנעשו על-ידי חברות הביטוח נאמד ב־3 מיליון ל"י. החסכון נטו באמצעות החברות לביטוח-חיים הגיע איפוא ל־3 מיליון ל"י בקירוב.

ריכוז האומדנים על החסכון המוסדי ניתן בלוח 139.

לוח 139

אומדנים של החסכון המוסדי, 1955

(במיליוני ל"י)

חסכוניות	תשלומי גימלאות	הכנסות	המוסד
25.0	7.0	32.0	המוסד לביטוח לאומי
32.0	18.0	50.0	קופות-התגמולין וקרנות-הביטוח
3.0	3.0	6.0	החברות לביטוח חיים
60.0	28.0	88.0	

המקור: חישובי בנק ישראל.

4. הפקדונות במוסדות בנקאיים

סך כל הפקדונות לזמן קצוב במוסדות הבנקאיים עלה בשנת 1955 ביותר מ־21 מיליון ל"י, ואף בפקדונות שהופקדו לתקופה של למעלה משנה חלה עלייה של 8 מיליון ל"י, כפי שמראה לוח 140.

במשך השנה עיבדו כמה מהבנקים הגדולים תכניות מיוחדות שתכליתן לעודד את החסכון. תכניות אלה מאפשרות לחוסכים להפקיד כספים בחשבונות חסכון, בין על-ידי תשלום חד-פעמי ובין בתשלומים חודשיים. שער הריבית על הפקדונות עולה ככל שארוכה יותר תקופת ההפקדה. אחת מתכניות החסכון בבנקים מזכה את החוסך בזכות לקבל הלוואה בסכום השווה לסכום החסכון בתום מועד ההפקדה.

פקדונות הציבור לזמן קצוב במוסדות בנקאיים, 1955
(במיליוני ל"י)

סך הכל	לתקופה מעל לשנה	לתקופה שבין שלושה חודשים ושנה	סוף חודש
42.6	24.9	17.7	1954 - דצמבר
48.9	25.8	23.1	1955 - מארס
55.6	29.6	26.0	- יוני
59.6	31.9	27.7	- ספטמבר
63.7	32.8	30.9	- דצמבר

המקור: בנק ישראל.

פעולה נוספת לעידוד החסכון בוצעה גם על-ידי בנק הדואר. הוא פעיל במיוחד בהפצת רעיון החסכון בקרב הנוער, והוא מאפשר לבני-נוער לחסוך, באמצעות בולי-חסכון שערכם הוא 50 פרוטה ומעלה. עד סוף יוני 1955 שילם בנק הדואר על חשבונות חסכון ריבית של $2\frac{1}{2}$ אחוזים לשנה. החל מ-1 ביולי הועלה שער הריבית על חשבונות אלה ל-3 אחוזים לשנה. במשך שנת 1955 נפתחו בבנק הדואר כ-12,500 חשבונות חסכון, ויתרת החשבונות גדלה ב-800 אלף ל"י בערך.

הממשלה ביקשה לעודד את החסכון בדרכים של הפקדות לתקופה קצובה. במארס 1956 חוקקה הכנסת חוק לעידוד החסכון, לפיו תינתנה הקלות במס הכנסה להכנסות מחשבונות לפי תכניות מאושרות. במסגרת זו נכללו גם תכניות החסכון של המוסדות הבנקאיים.